

ANDREJ GASPARI*

Pozlačena aplika z upodobitvijo leva z gradu Stari Jeterbenk (Alt Hertenberg) na hribu Kašča pri Medvodah

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja umetnostnozgodovinsko in arheološko pomembno visokosrednjeveško najdbo z vzhodnega pobočja hriba Kašča v Žlebeh nad Medvodami (osrednja Slovenija), na katerem je domnevno stal Stari Jeterbenk (*Alt Hertenberg*), grad spannheimskih ministerialov Hertenberških. Gre za pozlačeno kvadratno apliko iz bakrene pločevine, ki nosi odtisnjeno upodobitev leva ter je glede na odsotnost lukenj ali zakovic in interpretacijo funkcije sorodnih najdb iz osrednjeevropskega prostora verjetno del okrasa pasu ali drugega dela noše oziroma osebne opreme, morda torbice ali lesene skrinjice za dragocenosti. Na podlagi slogovnih primerjav in analognih najdb iz zaključenih celot lahko izdelavo serije enakih aplik, ki ji domnevno pripada obravnavana najdba, časovno okvirno umestimo med iztek 12. stoletja in začetek 14. stoletja. Predmet, ki je na mesto odkritja v zelo strmem pobočju najverjetneje spolzel z vršne kope z ostanki gradu, pritrjuje razumevanju stavbnega in kronološkega razvoja grajskega kompleksa Jeterbenk ter dopolnjuje arheološko dokumentirano podobo materialne kulture plemstva na Kranjskem.

KLJUČNE BESEDE

srednji vek, gradovi, Jeterbenk, vitezi Jeterbenški, arheološke najdbe, pozlačen okrasni okov, simbolizem leva, heraldika

ABSTRACT

GILDED MOUNT WITH THE DEPICTION OF A LION FROM STARI JETERBENK CASTLE ON KAŠČA HILL NEAR MEDVODE

The article presents the art historically and archaeologically significant high medieval find from the eastern slope of Kašča Hill above the village of Žlebe near Medvode (central Slovenia), on which supposedly stood Stari Jeterbenk Castle (Germ. *Alt Hertenberg*), belonging to the Spanheim ministerials, the Lords of Hertenberg. The aforementioned find is a square-shaped mount made of gilded copper plate, featuring an embossed depiction of a lion. Considering the absence of holes or rivets and given the interpretation of the function of similar finds in the central European area, it was probably part of the decoration of a belt or other item of clothing or personal equipment, perhaps a bag or a wooden chest for holding valuables. Based on stylistic comparisons and analogue finds from closed contexts, the series of identical mounts, which the find under discussion supposedly formed part of, may roughly be dated between the end of the twelfth century and the early fourteenth century. The artefact, having most likely drifted to the site of discovery down the steep slope from the domed summit of the hill where the castle remains are located, confirms the understanding of the architectural and chronological development of the Jeterbenk Castle complex and adds to the archaeologically documented material culture of the nobility in Carniola.

KEY WORDS

Middle Ages, castles, Jeterbenk, *Alt Hertenberg*, knights of Hertenberg, archaeological finds, gilded decorative mount, lion symbolism, heraldry

* izr. prof. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana, andrej.gaspari@ff.uni-lj.si, <https://orcid.org/0000-0002-8252-0258>

Slika 1: Kašča v Žlebeh nad Medvodami. Poskus rekonstrukcije gradu Stari Jeterbenk (Alt Hertenberg), izdelan na podlagi terenskega dokumentiranja in zaščitnih arheoloških raziskav Oddelka za arheologijo FF UL leta 2021. Verzija prikazuje grajski kompleks z bergfridom in palacijem v izteku 12. stoletja in v 13. stoletju. Pogled proti jugovzhodu (izdelava 3D modela: Luka Slak in Alen Iršič, Digital Studio Slak; svetovanje: Andrej Gaspari in Igor Sapač).

UVOD

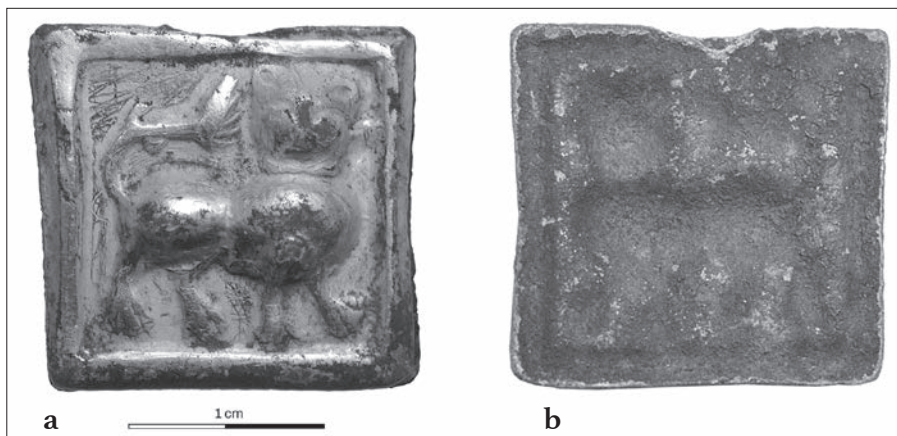
Javne zbirke Muzeja in galerij mesta Ljubljane so od decembra 2023 bogatejše za majhno, a pričevalno in materialno dragoceno arheološko najdbo s konca visokega srednjega veka ali začetka poznega srednjega veka. Gre za pozlačeno apliko iz kvadratne pločevine, ki jo je okoli leta 2005 nepooblaščen odkril iskalec z detektorjem kovin na vzhodnem pobočju hriba Kašča v Žlebeh nad Medvodami, in sicer kakih 30 do 70 metrov pod vršnim platojem z ruševinami jedra obodnega gradu. Rezultati zaščitnih arheoloških raziskav leta 2018 ter analize numizmatičnih in drugih najdb s te lokacije, ki jih pretežno hrani Narodni muzej Slovenije, nakazujejo, da je bila utrdba zgrajena po sredini 12. stoletja. Študija zgodovinskih in arheoloških virov je pokazala, da gre najverjetneje za Stari Jeterbenk (*Alt Hertenberg*), tj. izvorni grad vitezov Hertenberških, ki ga je v funkciji nadzora nad severno mejo ljubljanskega gospostva dopolnjeval stolp na vrhu razglednega hriba Jeterbenk (morda poznejši *Newoisse* oziroma *Nebojse*), njunega vojaškega uničenja v prvi četrtini 14. stoletja pa ni dolgo preživel niti Novi Jeterbenk, prepoznan v ruševinah na hribu Gradšče nad cerkvijo Sv. Marjete v Žlebeh, vis-à-vis

Kašče. Trogradje se namreč že leta 1344 navaja kot zapuščeno.¹

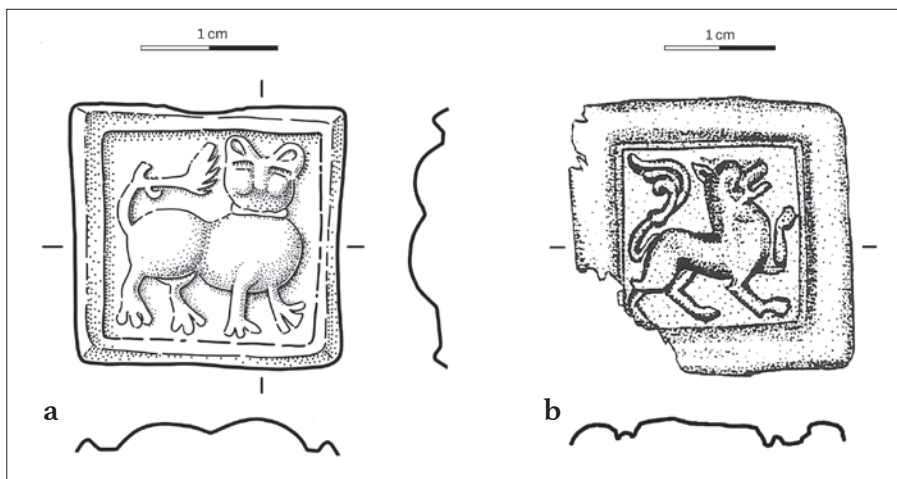
Po podatkih najditelja je aplika ležala v razmeroma tanki plasti gozdnega humusa, ki v veliki strmini prehaja v plast pobočnega grušča in ruševinskih ostankov. Na tem območju je bila v preložen legi odkrita še množica drugih kovinskih predmetov, zlasti železnih pušičnih osti, kosov konjske opreme in ostalega, ki morda enako kot aplika izvirajo z vršne kope posulih depozitov, ni pa izključeno, da so kateri od njih povezani z napadom na utrdbo. Aplika je bila odkrita izolirano, brez prepoznavne zveze z drugimi predmeti, ki so večinoma ležali vsaksebi na nekaj deset kvadratnih metrih pregledane površine vzhodnega pobočja. Zaradi spleta okoliščin v postopku izvedbe predaje najdb po 135. členu Zakona o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS 16/08), v skladu s katerim je najditelj prijavil najdbe, je večina najdb s Kašče, razen obravnavane aple in novcev, še vedno v zasebni hrambi in ni strokovno ovrednotena.²

¹ K vitezom Jeterbenškim v zgodovinskih virih in arheologiji grajskega kompleksa pregledno Gaspari in Vičar (ur.), »... alle drew Purchstal«.

² Podatke o najditelju in okoliščinah predaje predmeta v javne zbirke hranita MGML in Ministrstvo za kulturo RS.

Slika 2: Kašča v Žlebeh nad Medvodami. Aplika. Baker s pozlato: a – sprednja stran; b – zadnja stran (foto: A. Gaspari).

Slika 3: a – Kašča (risba: I. Murgelj); b – Höxter (po Krabath, Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde, t. 33: 8)

NAJDBA

Podatki o hrambi: Muzej in galerije mesta Ljubljane; inv. št. 510:LJU;0068021.

Opis: enostransko obdelana kvadratna pločevinasta aplika z okrašenim osrednjim poljem, ki ga obrobja privzdignjen okvir trapezastega preseka (Sl. 2, 3: a).

Dimenzije: v. 2,05 cm; š. 2,07 cm; v. reliefa 0,3 cm; debelina pločevine 0,20–0,40 mm.

Teža: 3 g.

Analiza kovine: meritve z XRF napravo Niton XL5 so pokazale, da je tanka kvadratna pločevina izdelana iz skoraj čistega bakra (povprečje treh meritev v odstotkih: Cu: 97,05 / Cu - sigma 0,06; Fe 0,30 / Fe - sigma 0,01; Ni 0,70 / Ni - sigma 0,00; Pb 0,77 / Pb - sigma 0,02; Sb 0,58 / Sb - sigma 0,01), površina zgornje strani pa prekrita s tanko plastjo pozlate (Au).

Okrasni motiv: osrednje polje krasi izstopajoča podoba velike mačke, ki stoji z vsemi štirimi šapami na tleh, obrnjene v desno (heraldično v levo). Glavo ima glede na telo obrnjeno v desno, torej proti gledalcu. Podoba živali označujejo glava s polkrožnima ušesoma, okroglima očesoma z nadočesnimi oboki, samo nakazana smrček in usta, profiliran prehod v nizek vrat ter telo z velikimi

šapami s kremplji in visoko nad hrbet usločenim repom z dvema izrastkoma in košatim koncem. Držo živali, v kateri lahko zanesljivo prepoznamo leva, lahko opišemo kot *statant guardant*, pri čemer del starejše heraldične tradicije leve z glavo, obrnjeno proti gledalcu, označuje kot leopardizirane leve oziroma leoparda.³ Površina osrednjega polja ob osrednjem motivu je gladka.

Tehnika izdelave: vdolbine negativa podobe na zadnji strani označujejo večje in manjše poglobitve zaobljenih obrisov in profilacije ter ne prinašajo podrobnosti motiva in obrobe s prednje strani. Izrazita razlika v obdelavi obeh strani aplikacije kaže, da je bila verjetno izdelana z odtiskovanjem predhodno pripravljenega kosa tanke bakrene pločevine, morda v tehniki, podobni kovanju brakteatov, ki ima veliko skupnega z zlatarstvom.⁴ Po prvem

3 Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, str. 172–191, sl. 280, 302. Razmerje med angleško in francosko heraldično tradicijo, pri čemer slednja pri specifičnih drzih in usmeritvah glave loči med levi in leopardi, pojasnjuje naslednji zapis iz citiranega dela: »The French lion is our lion rampant, the French leopard is our lion passant guardant, whilst they term our lion passant a léopard-lionné, and our lion rampant guardant is their lion-léopardé.« K sodobni distinkciji gl. Oswald, *Lexikon der Heraldik*, str. 253–254.

4 Kühn, *Zur mittelalterliche Prägungstechnik*, str. 1–12; Svensson, *Renovatio Monetae*, str. 123–133.

od dveh mogočih postopkov je bila pločevina vtisnjena v matrico z zrcalno podobo motiva, vdolbljenega oziroma vrezanega v železno ali bronasto ploščo oziroma spodnji pečat, in sicer z uporabo svinčene plošče ali usnja kot vmesne plasti med obdelovano pločevino in golim pestičem, po katerem so udarili s kladivom.⁵ Po drugem postopku so med obdelovano pločevino in trdno podlago namestili mehko vmesno plast, motiv pa vtisnili s pečatom.⁶ Od sredine 13. stoletja je bil zgornji pestič navadno oblikovan kot pokrov z votlim osrednjim delom v obliki pokrovčka ali škatle, zapolnjenim s svinčom ali usnjem. Obdelovano pločevino so položili na spodnji pečat z vdolbljenim motivom, nato pa udarili po pestiču, ki je s koničnim (pokrov) ali navpičnim (škatla) notranjim ostenjem fiksiral ploščico v legi in tako zagotovil višjo kakovost odtisa na vsej površini. Domnevno so podrobnosti motiva na odtisnjeni ploščici dodelali s cizeliranjem (na primer dletci in puncami), katerega sledovi se – kot omenjeno – na hrbtni strani ploščice ne poznajo. Alternativno so za izdelavo aplikke uporabili tehnološko enostavnejši postopek preprostega cizeliranja, v okviru katerega so pločevino položili na svinčeno ali drugo razmeroma mehko podlago (na primer smolo) in nato z notranje strani ročno, s puncami, oblikovali negativ motiva.⁷ V obravnavanem primeru je sledila še pozlata celotne zgornje površine, ki so jo najprej kemično očistili s kislino in premazali z raztopino za izboljšanje reaktivnosti oziroma živim srebrom, nato pa nanjo s čopičem nanесли amalgam iz enega dela zlata in 8 delov živega srebra. Slednje je po segrevanju izhlapelo, med površinsko plastjo zlata in podlago pa se je ustvarila kemična vez.⁸

Ohranjenost: predmet je ohranjen v celoti, poškodb pa obsegajo plitvo vdrtino zgornjega roba, neznatne poškodbe pozlate na glavi živali ter s tankimi črtami zdrsani polji nad repom ter med sprednjimi in zadnjimi šapami. Zadnja stran pločevine je zelenkasto patinirana in hrapava, pred čiščenjem v konservatorski delavnici MGML pa so bili na njej ostanki zemljine, vrte v korozijske produkte.

FUNKCIJA PREDMETA IN ANALOGIJE

Iz visoko- in poznosrednjeveških upodobitev, omemb v literaturi in stvarnih predmetov materi-

alne kulture je razvidno, da so bili z okovi in aplikami iz ročno obdelane ali prešane pločevine v visokem in poznem srednjem veku okrašeni elementi plemiške noše in liturgičnih oblačil, zlasti razkošnejših pasov, opasja ter nožnic mečev, obrob oblačil, diademov in naglavnih pokrival, skrinjic v profanem in sakralnem okolju, platnic knjižic z voščenimi tablicami ter usnjenih torbic in mošnjičkov. V srednjeveški noši na evropskem Zahodu se pozlata pojavlja zlasti na predmetih iz čistejšega bakra, na katerega je živosrebrov amalgam razmeroma enostavno aplicirati, značilna pa je za obdobje med sredino 12. in sredino 13. stoletja.⁹ Uporaba čistejšega bakra ustreza navodilom v tehnični razpravi Teofila (*Theophilus Presbyter*) iz prve četrtine 12. stoletja, ki je za lažje nanašanje zlate prevleke priporočal bakrove zlitine brez dodanega svinca (*aurichalcum*).¹⁰

Ena najustreznejših objavljenih primerjav za najdbo s Kašče je skoraj kvadratna aplika iz prešane pločevine iz bakrene zlitine z upodobitvijo leva iz nemškega mesta Hörter (sl. 3: b),¹¹ ki je sicer nekoliko večja (vel. 28 × 28 mm; v. 2 mm) od obravnavanega primerka in prikazuje žival v drugačni drži, vendar sta si obe apliki zelo blizu tako po profilaciji okvira in obliki kot splošnih slogovnih potezah upodobitve. Aplika s prikazom proti desni obrnjenega leva z visoko dvignjeno levo šapo in plapolajočim repom, ki je v heraldični terminologiji označen s pojmom *passant*, je bila odkrita v žganinskem zasutju kleti, ki je vsebovalo gradivo iz obdobja med prvo polovico 12. in sredino 13. stoletja. Glede na odsotnost predrtin za žebličke ali zakovice je bila obravnavana aplika morda prilepljena ali vpeta v nekakšen okvir. Stefan Krabath se nagiba k mnenju, da gre za okov lesene skrinjice, okrašene s podobnimi, tesno skupaj nanimanimi aplikami, pri čemer se opira na ostanke lesenega ohišja iz istega depozita. Avtor opozori na tovrsten, iz nizov kvadratnih srebrnih aplik velikosti približno 2 × 2 cm sestavljen platiran okras relikviarja v obliki hiše iz zaklada iz baselske katedrale (Münster) (d. 39,8 cm; š. 32,2 cm; v. 35 cm), katerega izdelavo datirajo v čas 1330/1340. Šele v prvi polovici 15. stoletja nameščene ploščice, ki jih krasijo reliefno odtisnjene upodobitve glave Marije, Božjega Jagnjeta, lilij in listov, obrobljenih s privzdignjenim kvadratnim okvirjem, so na leseno podlago pritrjene z žeblički z ovratniki v obliki rozet, ki utrjujejo vogale sosednjih ploščic v legi.¹²

5 Krabath, *Schmuck im Mittelalter*, str. 285, 332–333, sl. 60; Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 29, sl. 14: C.

6 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 29; Thuaduet, *Les accessoires métalliques*, sl. 330.

7 Glej Brepohl, *Theorie und Praxis des Goldschmiedens*, str. 236.

8 Krabath, *Schmuck im Mittelalter*, str. 285, 334; Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 29–31.

9 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 27.

10 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 27.

11 Krabath, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde*, str. 537, kat. št. XXXVIII.1, t. 33: 8, tab. 126.

12 Gl. <https://www.muensterschatz.ch> (dostopano 14. 12. 2024).

Med predmeti, ki naj bi podpirali omenjeno razlago najdbe iz Höxtra, Krabath navede podolgovat trakast okov z Montségurja v departmaju Ariège na jugu Francije. Ohranjen del okova, izdelanega iz enega kosa 1,7 cm široke pločevine iz bakrene zlitine, označuje pet izmenjujočih se zvišanih in nižjih polj, vseh okrašenih s pozlačenimi in okvirjenimi kvadratnimi polji, znotraj katerih so vtisnjene podobe levov, ki hodijo v desno in imajo frontalno upodobljeno glavo (*passant guardant*). Na robovih zvišanih delov okova, pripisanega zapiralnemu mehanizmu, so pari predrtin za žeblje. Okov je bil najden v depozitih prigrajskega zaselka na terasah neposredno pod severovzhodnim delom obzidja gradu, postavljenega na mestu znane katarske utrdbe, in okvirno datiran v 13./14. stoletje.¹³

Po drugi strani Krabath ne izključuje možnosti, da je aplika iz Höxtra pločevinast okras pasne garniture. Kot pasne obloge oziroma aplikacije razlagajo tudi štiri med 1,9 in 2,4 cm široke kvadratne in pravokotne aplikacije iz bakrene zlitine s prešanimi upodobitvami levov in drugih živali iz najdišč v zgornji Avstriji, od katerih so tri pripisane visokemu srednjemu veku, ena pa 13. stoletju. Predrtine na primerkih z ohranjenimi vogali kažejo, da so bile na pasove pritrjene z zakovicami.¹⁴ Oliver Thuaduet, avtor obsežne študije o kovinskih delih visoko- in poznosrednjeveške noše iz Provanse, enako domneva za kvadratne in pravokotne aplikacije, pripisane tipu D4. Trije od štirih primerkov imajo vtisnjene podobe levov med hojo,¹⁵ med analogijami iz sosednjih regij pa opozori še na poškodovano pločevinasto apliko iz bakrene zlitine z Montségurja, pri kateri pa je motiv leva obdan z zvišano okroglo obrobo.¹⁶ Ena od aplik s provansalskih najdišč je bila odkrita skupaj z drugo pločevino enake velikosti, na podlagi česar avtor s pridržkom sklepa, da sta bili speti z zakovicami, čeprav ustrezne odprtine na sicer nepopolno ohranjenih predmetih niso bile odkrite. Zaradi delikatnosti aplik se mu zdi njihova uporaba v pohištvu manj verjetna. Na podlagi datacij primerka iz Castruma Saint-Jean v Rougiersu (Var) in najdbe iz Motte de la Plaine de la Grande Bastide v Saint-Paul-lès-Durance (Bouches-du-Rhône) aplikacije tipa D4 okvirno umešča v iztek 12. stoletja in prvo polovico 13. stoletja.¹⁷ Dilema o načinu pritrditve (prilepljena ali vstavljena v

okvir) in uporabe nasploh (obloga pasu?) obstaja tudi pri natančneje nedatirani uliti svinčeni pločevini, ponovno z upodobitvijo leva, ki jo objavljata Egan Geoff in Frances Pritchard v študiji o delih srednjeveške noše iz Londona.¹⁸

V primeru, da gre pri najdbi s Kašče za del pasne garniture, lahko o njeni uporabi sklepamo na podlagi kvadratnih aplik podobnih dimenzij, ki so bile tesno skupaj nanizane na pasove iz poznosrednjeveških grobov na Madžarskem in jih prikazujejo tudi sočasne upodobitve.¹⁹ Izpostavljamo dvakrat večji srebrni apliki z upodobitvama leva in profilirano obrobo iz groba št. LI na nekropoli pri nekdanji vasi Bene (Kecskemét) (sl. 4: b)²⁰ ter serijo druga drugi zelo podobnih aplik, prikovičenih na usnjen pas iz moškega groba št. 70 na nekropoli ob ustju potoka Csele pri Mohaču (Mohács) v madžarskem delu Baranje (sl. 4: a). Slednje krasijo na levo obrnjeni levi s frontalno upodobljeno glavo in dvignjeno desno šapo.²¹ Za razliko od aplik iz groba z lokacije Csele-patak načina pritrditve aplik iz grobišča Bene s fotografije v objavi ni mogoče razbrati. Šest identičnih kvadratnih aplik z vtisnjenim rastlinskim okrasom znotraj privzdignjenega okvirja iz grobišča Sály-Lator v severovzhodni Madžarski je bilo na pas glede na fotografijo pritrjenih s sredinsko umeščeno zakovico.²² Drobno razčlenjeni zunanji robovi, oblikovani v biserne nize, to garnituro približujejo aplikam tipa D2a iz provansalskih najdišč, datiranih v 14. in na začetek 15. stoletja.²³ Domnevo ali, bolje, ugibanje, da je bila aplika s Kašče del niza več identičnih aplik, prilepljenih na pas, bi lahko s precej pridržka gradili na ohranjenih primerih srednjeveških usnjenih pasov s serijami vtisov, kot je na primer pas iz Londona, odkrit v depozitu iz poznega 14. stoletja,²⁴ pri katerem bi lahko bili vtisi štirilistnih motivov tudi podlaga za prilegajoče, pozneje izpadle okove. Ob tem velja izpostaviti, da so kovinski okovi teh oblik iz Londona vedno opremljeni s trnom oziroma zakovico.²⁵

Noši pripadajoče pasove z zlatimi oziroma pozlačenimi in srebrnimi oblogami ter vložki iz dragih kamnov dokumentira srednjeveška literatura,

13 Archéologie, str. 32, 153, kat. št. 145.

14 Theune et al., *Das Land an der March im Mittelalter*, kat. št. 130–133; sl. 13a–d.

15 Thuaduet, *Les accessoires métalliques*, str. 805–806, sl. 348: 3–5.

16 Thuaduet, *Les accessoires métalliques*, str. 805.

17 Thuaduet, *Les accessoires métalliques*, str. 806.

18 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 239.

19 Baráth, *The belt in late-medieval Hungary*, str. 68, sl. 149–151.

20 Szabó, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*, str. 64, sl. 345.

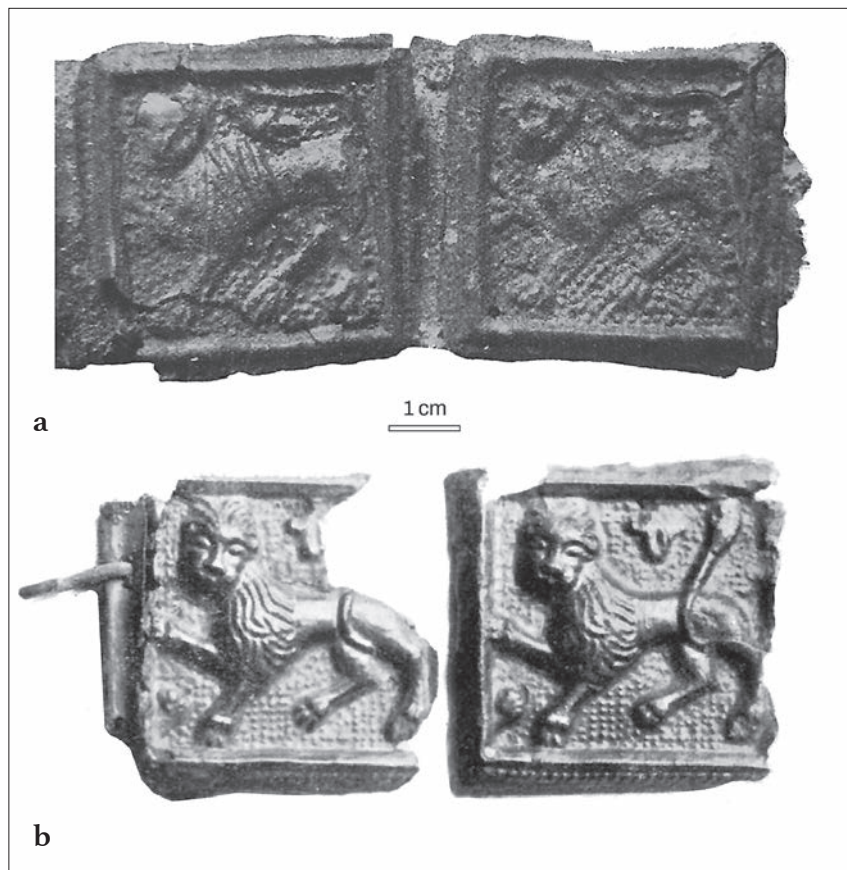
21 Fehér, évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás, str. 228, tab. XL: 1–3.

22 Gádor in Hellebrandt, *A Herman Ottó Múzeum*, str. 605, sl. 4.

23 Thuaduet, *Les accessoires métalliques*, str. 798–799.

24 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 43, sl. 24.

25 Geoff in Pritchard, *Dress Accessories*, str. 43.

Slika 4: Izbor aplik s pasu iz groba 70 na nekropoli ob ustju potoka Csele pri Mohaču – Mohács (a) in pasu iz groba LI na nekropoli Bene - Kecskemét (b) (a – po Fehér, évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás, str. 228, tab. XL: 1; b – po Szabó, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, sl. 345).

ki poudarja njihovo dragocenost, redkost in pripisane numinozne lastnosti ter praviloma zanemarljivo rokodelsko dovršenost izdelkov.²⁶ Po drugi strani dominikanec Étienne de Bourbon (Stephanus de Bellavilla, 1180 ali 1190/95–1261) izpostavlja zlate in srebrne obloge ter okove pasov, katerih teriomorfen okras (lev, zmaj, ptice in podobne živali) prepozna kot znak prevzetnosti in nečimrnosti (*superbia*), nanašajoč se na kazni, ki čaka njihove nosilce v peklu. Splošni interes za modno in luksuzno nošo je v 13. stoletju očitno dosegel tudi duhovščino, saj so sklepi z več sinod in koncilov, na primer lateranskega koncila leta 1215, klerikom prepovedovali rabo pasov z zlatim in srebrnim okrasom, sponk in prstanov, razen tistih, ki odsevajo njihov položaj v cerkveni hierarhiji.²⁷

Če sprejememo interpretacijo, da gre pri obravnavani apliki za del pasne garniture, v grajskem okolju pasu s tovrstnim okrasom ni mogoče enoznačno povezati bodisi z odraslo, mladeniško ali celo otroško nošo. Aplika bi bila prav lahko nameščena na okrasni pas za obleko – *cingulum*, ki je bil zelo pomemben simbolni element v okviru

ritualnega pripasanja meča in slavnostne noše v obredju povitezitve ter je zaznamoval tudi vsakdanjo moško plemiško nošo. Funkcionalni pas za meč kot del bojne opreme je bil ločen od cinguluma ter glede na upodobitve iz nemškega prostora praviloma širok in brez kakršnega koli kovinskega okrasa, pogosto celo brez sponke.²⁸

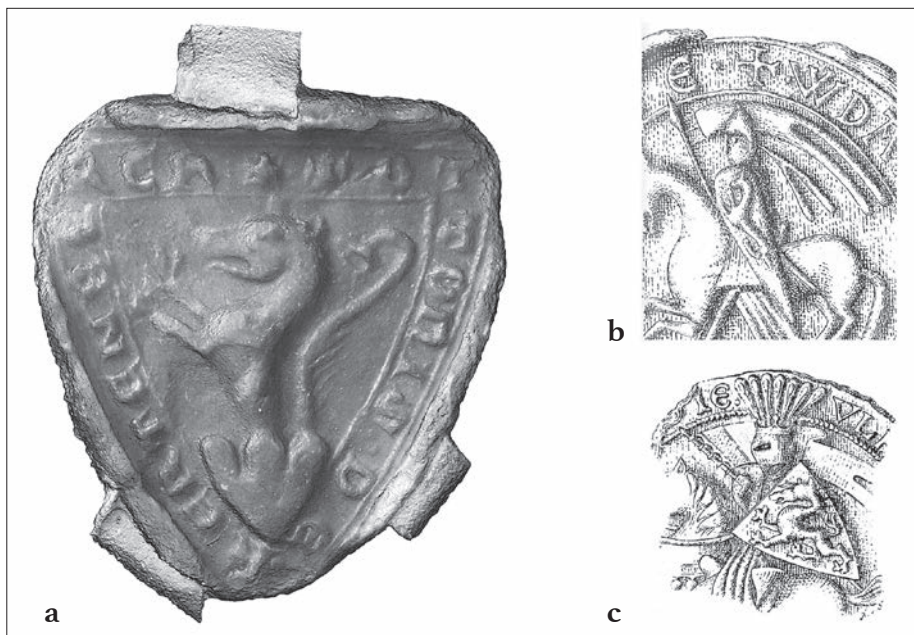
K MOTIVU

Od visokega srednjega veka je lev, ki so ga že v antiki dojemali kot kralja živali, služil tudi kot moralna alegorija in vzor posvetnega vladarja, na splošno pa je veljal za utelešenje moških vrlin, časti in viteštva. O posebnem pomenu leva oziroma njegove simbolike na latinskem Zahodu, zlasti od 12. stoletja naprej, govori že poimenovanje številnih vladarjev po levih oziroma metaforično enačenje vladarjev s to zverjo, dimenzije simbolike leva, ki korenini v visokih kulturah Starega Vzhoda in Egipta ter je v dvorsko kulturo na zahodu vstopila preko bizantinske in islamske ikonografije in krščansko-vzhodnjaških besedil, pa so bistveno širše in raznovrstnejše, zato ne preseca ocena, da v evropskem srednjem veku leva srečamo povsod. Evropska umetnostna zgodovina, vključno s heraldiko in numizmatiko, ter filološka medievistika dokumentirata skoraj neob-

²⁶ Schopphoff, *Der Gürtel*, str. 50–53. O tem, ali se v citiranem delu izpostavljen navedbe, kot sta »er was ninder lare / von gesteine noch von golde« in »einen gurtel hate er umbe geleit, / der was mit golde wol durchschlagen«, nanašajo na zlate ali pozlačene obloge, je težko soditi.

²⁷ Schopphoff, *Der Gürtel*, str. 82–83.

²⁸ Schopphoff, *Der Gürtel*, str. 236–237.

Slika 5: Pečat Otona I. Jeterbenškega na listini iz leta 1316 (a) ter izreza pečatov Ulrika II. Spanheima na listini iz leta 1193 (b) in Ulrika III. Spanheima na listini iz leta 1256 (c) (a – po »... alle drew Purchstal«, sl. 2.1: a; b, c – po Leitner, Zur Geschichte, sl. 4 in II).

vladljivo število upodobitev in omemb leva v literarnih zgodovinskih virih, bestiarijih in teoloških spisih,²⁹ simbolika leva in njegova navezava na viteško ideologijo pa preseveda zlasti skozi visokosrednjeveške epe in romane.³⁰ Lev kot simbol vladanja je praviloma poosebljal monarhično ali avtogeno oblast, legitimnost nosilca, ki jo je bilo treba praviloma utemeljevati ob vzpostavitvi oblasti oziroma v času konkurenčnih izzivov, pa je temeljila na promociji levu podobnih pozitivnih lastnosti ter karizme posameznega vladarja in/ali njegovega celotnega rodu.³¹

Priljubljenost simbolike te eksotične živali v viteškem in dvornem okolju odseva podatek, da kar 70 % vseh živali, upodobljenih na pečatih iz časa pred letom 1170, prikazuje leve.³² Na ščitih, pečatih in novcih 12. in 13. stoletja so levi najpogostejše prikazani bodisi v vzpenjajoči drži (*rampant*), z različno dvignjenima sprednjima šapama in eno zadnjo šapo ter z grozeče se režecim gobcem, občasno iztegnjenim jezikom, bodisi med premikom v eno ali drugo stran (*passant*), z dvignjenim repom in praviloma dvignjeno levo oziroma desno sprednjo šapo. To velja tudi za novce s celopostavnimi upodobitvami levov kovnic iz slovenskih dežel, tako takih s krščanskimi atributi kot takih brez njih.³³ Za slednje Andrej Štekar

domneva, da bi lahko imeli na njih upodobljeni levi heraldični značaj oziroma bi lahko kazali na rodbino, ki je imela leva ali leve v svojem ščit. Zaradi nejasnosti v zvezi z razvojem grbov v 12. in 13. stoletju opozori na potrebno previdnost in možnost, da gre pri prikazih leva na novcih samo za simbol knežje oblasti in dostojanstva.³⁴

V obravnavanem primeru ne smemo mimo dejstva, da so motiv eksotične zveri, v kateri bolj kot leva prepoznavamo heraldičnega panterja, v svojem grbu uporabljali tudi Jeterbenški.³⁵ Iz delov različnih živali sestavljen in po posameznih območjih zelo različno upodabljan heraldični panter je domišljjsko bitje, ki z živaljo (leopard – *Panthera pardus*) nima veliko skupnega. Naivne predstave o naravi in pripovedna epika visokega srednjega veka so mu skozi krščanske interpretacije antične mitologije pripisovale posebne alegorične lastnosti. Prve heraldične upodobitve zaznamuje še relativno naravna oblika telesa, poznejši grbi pa ga prikazujejo kot krilato žival, nekakšno mešanico med levom in zmajem. Panterja naj bi zaznamoval dišeč izdah, ki so na upodobitvah skušali ponazoriti z iz ust švigajočimi plameni. Glave in noge panterjev na posameznih grbih spominjajo na konjske, od druge polovice 14. stoletja pa so sprednje okončine pogosto oblikovane kot orlovske.³⁶ Ta fantazijska žival je bila že od začetkov rabe grbov kot svobodno izbranega »rodbinskega znaka« od druge polovice 12. stoletja priljubljena izbira za osrednjo figuro

²⁹ Jäckel, *Der Herrscher als Löwe*, str. 5.

³⁰ Na primer roman v verzih Chrétiena de Troyesa *Yvain ou le Chevalier au Lion*, ok. 1177–1181 (Chrétien de Troyes, *Vitez z levom ali Roman o Yvainu*. Poslovenila Marija Javoršek (Celjska Mohorjeva družba, 2009)).

³¹ Jäckel, *Der Herrscher als Löwe*, str. 328–329.

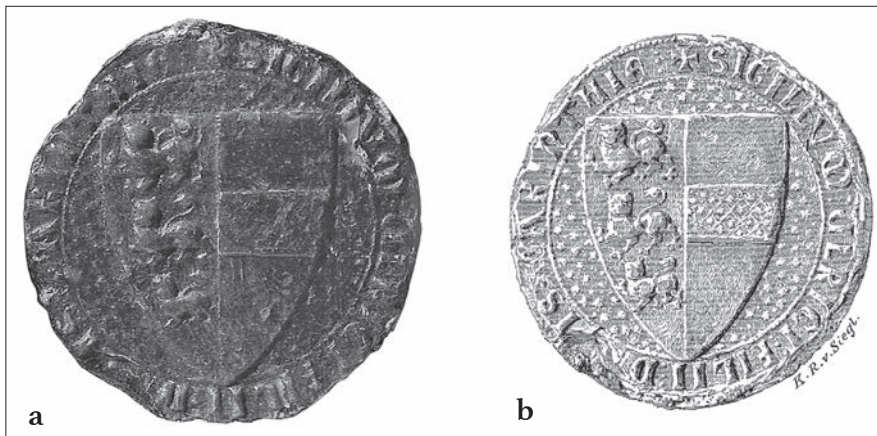
³² Eser, *Löwenbilder, Löwenmähren*, str. 30; gl. tudi Oswald, *Lexikon der Heraldik*, str. 259–269.

³³ Štekar, *Krščanska simbologija*, str. 685–686.

³⁴ Štekar, *Krščanska simbologija*, str. 684–685.

³⁵ Kos, *Vitez in grad*, str. 144. Gl. tudi »... alle drew Purchstal«, str. 16–17, 129.

³⁶ Oswald, *Lexikon der Heraldik*, str. 295.

Slika 6: Pečata Ulrika III. Spanheima na listinah iz let 1248 (b) in 1253 (a) (po Leitner, ur Geschichte, sl. 6 in 8).

na ščitih, grbih in pečatih, na širšem območju obravnave zlasti pri plemstvu iz bavarsko-karantanskega prostora, ter je še danes osrednji motiv grbov države Bavarske (*Bayerisches Staatswappen*), upravne regije Spodnje Bavarske in štajerskega deželnega grba.³⁷

Iz trohriba vzpenjajočega se panterja srečamo na pečatu predstavnika tretje generacije Jeterbenških Otona (pred 1292–po 1327) na listini iz leta 1316 (sl. 5: a)³⁸ in pečatu njegovega sina Nikolaja I. (pred 1330–po 1354) na listini iz leta 1344, s katero je prodal vse tri takrat že opuščene gradove (Stari Jeterbenk, Novi Jeterbenk in stolp Nebojse).³⁹ V prvem primeru gre za grb v obliki zgoraj rahlo zožanega ščita z napetima stranicama, katerega obod na notranji strani obrobja pas z napisom OTTONIS DE HERTENBERCH. Koničasto dno osrednjega polja ščita zapolnjuje heraldični motiv trohriba z enakomerno visokimi zaobljenimi vrhovi, ki odstopa od bolj razširjenega trohriba z višjo osrednjo izboklino.⁴⁰ Iz trohriba izhaja zgornja polovica dokaj verodostojno upodobljene

živali slokega trupa, z dvignjenima šapama z razmaknjenimi kremplji, glavo z odprtim gobcem, očmi in ušesi ter razcepljenim repom. Drža živali spominja na celopostavne panterje na grbih koroških vojvod Spanheimov, ene najmočnejših rodbin na Spodnjem Bavarskem, in morda kaže na izvor rodbine Hertenbergov. Pantherje srečamo na ščitih na pečatih Ulrika II. Spanheima, in sicer na listinah iz let 1192 in približno 1193 (sl. 5: b) ter pečatih njegovega brata in naslednika, vojvode Bernarda na listinah iz let 1209 in 1253.⁴¹

Po drži (*rampant*), upodobitvi živali in slogu izdelave podrobnosti se podobi z obeh pečatov Jeterbenških bistveno ločita od leva na obravnavani apliki, po drugi strani pa so ji zelo blizu podobe (»leopardiziranih«) levov s pečatov takratnega gospoda Kranjske, poznejšega koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima,⁴² na primer z listin, izdanih v letih 1247, 1248 (sl. 6: b) in 1253 (sl. 6: a),⁴³ ki so osnova današnjemu koroškemu deželnemu grbu. Leva polovica ščita na teh pečatih prikazuje tri, drugega nad drugim postavljene leve med premi-

Slika 7: Brakteati staufovske dinastije: a – Viljem iz Lüneburga/Wilhelm von Lüneburg (1195–1213); b – Henrik Lev (Heinrich der Löwe) (1139/1142–1195); c in d – Oton Otrok (Otto das Kind) (1235–1252) (po Berger, *Die mittelalterlichen Brakteaten*, kat. št. 496, 639, 697, 753).

³⁷ Purkarthofer, *Das Wappen der Steiermark*, str. 77–81; Baumert, *Der Panther – das alte Wappentier*; Leitner, *Zur Geschichte*; Bele, *Štajerski grb*, str. 637–638.

³⁸ »... alle drew Purchstal«, str. 30, sl. 2.1 (a).

³⁹ »... alle drew Purchstal«, str. 32, sl. 2.3 (a).

⁴⁰ Oswald, *Lexikon der Heraldik*, str. 60.

⁴¹ Leitner, *Zur Geschichte*, str. 150–163, sl. 3–5.

⁴² Gl. Komac, *Od mejne grofije do dežele*.

⁴³ Leitner, *Zur Geschichte*, str. 161–165, sl. 6, 8, 9.

kom v levo z dvignjeno desno šapo, naprej (proti opazovalcu) obrnjeno glavo in nad hrbet zavihanim repom (*passant guardant*).

Med novčnimi primerjavami za slog in izvedbo motiva za najdbo s Kašče navajamo posamezne enostransko kovane srebrne pfenige – brakteate – s frontalno upodobljenimi glavami levov iz časa staufovske dinastije (sl. 7), na primer bavarskega in saškega vojvode Henrika Leva (Heinrich der Löwe) (1139/1142–1195), Viljema iz Lüneburga (Wilhelm von Lüneburg) (1195–1213) ter poznejših vojvod vojvodine Braunschweig-Lüneburg: Otona Otroka (Otto das Kind) (1235–1252) in Albrehta Velikega (Albrecht I. Magnus) (1252–1279). Na njih skoraj izključno nastopajo podobe živali z dvignjeno šapo,⁴⁴ vendar pritrjujejo predlaganemu kronološkemu okviru obravnavane aplikle.

SKLEP

Na podlagi slogovnih primerjav in analognih najdb iz zaključenih celot lahko izdelavo aplikle časovno okvirno umestimo med iztek 12. in začetek 14. stoletja, kar se ujema z arheološko dokumentirano kronologijo obstoja gradu na Kašči. Upoštevajoč podobnosti z upodobitvami levov na pečatih Ulrika III. Spanheima bi morda smeli datacijo zožiti na sredino ali drugo polovico 13. stoletja, kar bi rabo predmeta okvirno postavilo v čas Gerloha II., izpostavljenega predstavnika druge generacije Jeterbenških.⁴⁵ Domnevan tehnološki postopek izdelave in opisana funkcionalnost primerljivih najdb dopuščata previdno sklepanje, da je bila aplikla izdelana kot del serije enakih okovov. Nejasen način pritrditve močno otežuje ugotavljanje, kateremu segmentu plemiške materialne kulture je pripadala, na špekulativni ravni pa lahko domnevamo, da je bila na obravnavani predmet bodisi prilepjena ali z robovi vpeta oziroma všita v nekakšen okvir iz pločevine, blaga ali usnja. V okviru grajskega inventarja bi ta kos morda smeli zelo previdno povezati z okrasom lesene skrinjice za dragocenosti (na primer pečatniki, denar, nakit ...) ali celo usnjene knjižne platnice, povsem ali še bolj verjetne pa so tudi možnosti, da gre za okov, prvotno pritrjen na pas, jermen ali usnjeno torbico. Ne glede na konkretne okoliščine rabe, ki ostaja nejasna, je lahko domnevno nič kaj trdno pritrjena aplikla kaj hitro odpadla in se izgubila. Tudi zaradi tega bi lahko v primeru, da gre za kos osebne opreme, poleg gospodarja ali (moškega) člana družine z gradu imetnika iskali tudi med gosti oziroma

obiskovalci Jeterbenških ali celo med statusno izpostavljenimi udeleženci enega od domnevnih napadov na utrdbo, o katerih je mogoče sklepati na podlagi pogostih najdb puščičnih osti in delov konjske opreme na pobočjih grajske kope.⁴⁶ Na podlagi drže živali, primerljive z upodobitvami levov v heraldični sferi, je pozlačen okov s prikazom občudovane eksotične zveri mogoče umestiti med izdelke, ki so poudarjali položajni status lastnika, za celovito presojo simbolnega pomena in morebitnega političnega ozadja upodobitve pa bo treba počakati na rezultate novih terenskih raziskav in integralno objavo arheoloških najdb z območja gradu na Kašči.

ZAHVALE

Konserviranje in dokumentiranje najdbe je omogočil kustos za srednji vek – muzejski svetnik Martin Horvat iz Muzeja in galerij mesta Ljubljane, konservatorske posege na aplikli pa je opravila Helena Pucelj Krajnc iz konservatorske službe MGML. Meritve vsebnosti kovin z XRF napravo je izvedel prof. dr. Matej Dolenec z Oddelka za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Risba je delo mag. Ide Murgelj. Vsem se zahvaljujem za pomoč, enako recenzentoma za sugestije in predloge izboljšav prve različice besedila.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru projekta MATRES, odobrenega kot del prve faze za pripravo velikih interdisciplinarnih projektov Univerze v Ljubljani, financiranih iz razvojnega stebrja Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS, RSF-A).

LITERATURA

- »... alle drew Purchstal«: arheološke raziskave gradov viteзов Jeterbenških v pogorju Jeterbenka nad Medvodami = *archaeological investigations of the castles of the Hertenberg knights in the range of Jeterbenk above Medvode* (ur. Andrej Gaspari in Ana Vičar). Ljubljana: Založba Univerze, 2023 (Documenta Archaeologica. Monographiae, 1). DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612971014>
- Archéologie et vie quotidienne aux XIIIe XIVe siècles en Midi-Pyrénées* (ur. Michel Barrère, Monique Rey-Delqué). Toulouse: Musée Des Augustins, 1990.
- Baráth, Kármén Anita: *The belt in late-medieval Hungary. A comparison of archaeological and pictorial evidences* (MA Thesis in Medieval Studies). Budapest: Central European University, 2013.

44 Gl. Berger, *Die mittelalterlichen Brakteaten*, kat. št. 494–508, 517, 636–640, 687–785.

45 »... alle drew Purchstal«, str. 27.

46 H koncu jeterbenških gradov gl. »... alle drew Purchstal«, str. 131–133.

- Baumert, Herbert Erich: Der Panther – das alte Wapentier der Traungauer als heraldisches Wahrzeichen der Stadt Steyr. *Oberösterreich. Kulturzeitschrift* 29, 1979, št. 4, str. 2–5.
- Bele, Martin: Štajerski grb in njegovi začetki v 12. in 13. stoletju. *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 3, str. 631–652. DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2019-19>
- Berger, Frank: *Die mittelalterlichen Brakteaten im Kestner-Museum Hannover* 1. Hannover, 1993 (Sammlungskatalog, 12).
- Brepohl, Erhard: *Theorie und Praxis des Goldschmieds*. München: Carl Hanser, 2015.
- Eser, Thomas: Löwenbilder, Löwenmähren. Mittelalterliche Vorstellungen vom König der Tiere. *Vom Ansehen der Tiere* (ur. Christine Kupper). Nürnberg, 2009, str. 23–35 (Kulturgeschichtliche Spaziergänge im Germanischen Nationalmuseum, 11).
- Fehér, Géza: Az 1499. évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás. [Die Notgrabung von Mohács-Csele-Patak im Jahre 1499.]. *Archaeologiai értesítő* 82, 1955, št. 2, str. 212–228.
- Fingerlin, Ilse: *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*. München: Deutscher Kunstverlag, 1971 (Kunstwissenschaftliche Studien, 46).
- Fox-Davies, Arthur Charles: *A Complete Guide to Heraldry*. London, Edinburgh: T. C. & E. C. Jack, 1909.
- Gádor, Judit in Hellebrandt, Magdolna: A Herman Ottó Múzeum 1972. évi leletmentései. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XII, 1973, str. 599–607.
- Geoff, Egan in Pritchard, Frances: *Dress Accessories c. 1150–c. 1450*. Woodbridge: The Boydell Press, 2002 (Medieval Finds from Excavations in London, 3).
- Husband, Timothy in Chapuis, Julien: *The Treasury of Basel Cathedral*. New Haven: The Metropolitan Museum of art, Yale University Press, 2001.
- Jäckel, Dirk: *Der Herrscher als Löwe. Ursprung und Gebrauch eines politischen Symbols im Früh- und Hochmittelalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2006 (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 60).
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 5).
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Krabath, Stefan: *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen: Eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*. Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH, 2001 (Internationale Archäologie, 63/1 & 2).
- Krabath, Stefan: Schmuck im Mittelalter. Grundlegende Formen in ihrer Entwicklung vornehmlich aus archäologischer Sicht. *Das Mittelalter* 21, 2016, št. 2, str. 246–272. DOI: <https://doi.org/10.1515/mi-al-2016-0016>
- Kühn, Walter: Zur mittelalterliche Prägungstechnik. *Freiberger Münzblätter* 9, 2000, str. 1–16.
- Leitner, Friedrich W.: Zur Geschichte des Kärntner Landeswappens. *Rudolfinum – Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten*, 2000, str. 159–173.
- Oswald, Gert: *Lexikon der Heraldik*. Regensburg: Battenberg, 2006.
- Purkarthofer, Heinrich: Das Wappen der Steiermark. Kulturgeschichtliche und rechtliche Aspekte. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 30, 1980, str. 77–86.
- Schopphoff, Claudia: *Der Gürtel. Funktion und Symbolik eines Kleidungsstücks in Antike und Mittelalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2009 (Pictura et poesis. Interdisziplinäre Studien zum Verhältnis von Literatur und Kunst, 27).
- Svensson, Roger: *Renovatio Monetae: Bracteates and Coinage Policies in Medieval Europe*. London: Spink, 2013.
- Szabó, Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei / Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene*. Budapest: Országos Magyar Történeti Múzeum, 1938.
- Štekar, Andrej: Krščanska simbologija na slovenskih srednjeveških novcih (4. del). Simbol leva = Christian symbology on the Slovenian medieval coins (4th part). *The lion. Numizmatični vestnik* 36/38, 2012, str. 676–689.
- Theune, Claudia in Winkelbauer, Iris in Fritzl, Michaela in Greußing, Isabella in Lantschik, Gerald in Weßling, Ronny: Das Land an der March im Mittelalter. *Archeologia Austriaca* 93, 2009, str. 79–150.
- Thuaduet, Olivier: *Les accessoires métalliques du vêtement et de la parure de corps en Provence du XIe au XVIe siècle. Archéologie, techniques et économie d'une industrie méconnue* (thèse de doctorat en archéologie). Aix-Marseille Université, 2015.

SPLETNE STRANI

Muensterschatz:

<https://www.muensterschatz.ch>

SUMMARY

Gilded Mount with the Depiction of a Lion from Stari Jeterbenk Castle on Kašča Hill near Medvode

The article presents the art historically and archaeologically significant high medieval find from the eastern slope of Kašča Hill above the village of Žlebe near Medvode (central Slovenia), on which supposedly stood Stari

Jeterbenk Castle (Germ. *Alt Hertenberg*), belonging to the Spanheim ministerials, the Lords of Hertenberg. The square-shaped mount made of gilded copper plate and featuring an embossed depiction of a lion was discovered with a metal detector between 2003 and 2006 and, following a stream of events, became part of the public collections of the Museum and Galleries of Ljubljana in 2024. Based on stylistic comparisons and analogue finds from closed contexts, the mount may very roughly be dated between the end of the twelfth century and the early fourteenth century, a period that coincides with the archaeologically documented chronology of the castle on Kašča Hill. However, given the similarities with the depictions of lions on the seals of Ulrich III of Spanheim, the dating may be narrowed to the middle or the second half of the thirteenth century, placing the use of the artefact more or less in the time of Gerlochus II, the most notable representative of the second generation of the Hertenberg family. The alleged technology of production and the described functionality of comparable finds allow for a tentative conclusion that the mount from Kašča Hill came from the series of identical mounts. Whereas the unknown manner of fastening

the mount makes it extremely difficult to determine what segment of noble material culture it belonged to, it seems safe to assume that it was either glued to a given object or, rather, hammered or sewn at its edges into a kind of metal, cloth, or leather frame. With respect to the castle inventory, the artefact under discussion may have also been part of the decoration of a wooden chest for holding valuables (e.g., signet rings, money, jewellery, etc.) or of a leather book cover. Another—and perhaps most likely—possibility is that it was a mount originally fastened to a belt, a strap, or a leather bag. If it was indeed part of personal equipment, its owner may have been the master or a (male) member of the family residing in the castle, one of the guests or visitors of the Hertenbergs, or perhaps even a well-established participant in one of the attacks on the fortification that may have taken place, judging from the abundant finds of arrowheads and parts of horse equipment on the slopes of the domed castle hill. Based on the position of the animal, which is very similar to heraldic depictions of lions, the gilded mount, displaying the admired exotic beast, may be ranked among objects that reflected the social status of their owner.

